

UDK 347.799.2 (497.11)"13/14"

CERIF: H 300, H 220

DOI: 10.51204/Anali_PFBU_22101A

Dr Nebojša PORČIĆ*

PRAVO BRODOLOMA U SREDNJOVEKOVNOJ SRBIJI

Rad predstavlja prvi pokušaj da se posebno i celovito istraži pravo brodoloma (ius naufragii) u srednjovekovnoj Srbiji. U početnom delu, kroz izlaganje istorijata tog pravnog običaja na prostoru Evrope i Sredozemlja u starom i srednjem veku, uspostavlja se širi istorijski i komparativni kontekst. Zatim se razmatraju raspoloživi podaci o njegovom prisustvu u Srbiji, koji potiču iz razdoblja od početka 14. do sredine 15. veka i obuhvataju kako primere njegove primene tako i propise o njegovom ukidanju u odnosima sa zajednicama okrenutim pomorskoj trgovini – Venecijom i Dubrovnikom. U završnom delu ispituju se njegov status regalnog prava srpskih srednjovekovnih vladara, kao i okolnosti i mehanizmi njegovog ukidanja prema mletačkim i dubrovačkim brodovima.

Ključne reči: *Pravo brodoloma (ius naufragii). – Srednji vek. – Srbija. – Dubrovnik. – Venecija*

* Vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu Filozofski fakultet, Srbija, *nebojsa.porcic@f.bg.ac.rs*.

1. PRAVO BRODOLOMA NA PROSTORU EVROPE I SREDOZEMLJA

Pravo brodoloma (*ius naufragii*) naziv je za drevni pravni običaj prema kojem je sve što bi nakon brodoloma dospelo do obalskog pojasa ili same obale – brod i njegovi delovi, tovar, lične stvari brodolomnika, a u pojedinim istorijskim okolnostima i oni sami – pripadalo stanovnicima ili gospodaru te obale.¹ Njegovo postojanje se može pratiti već od poslednjih vekova drugog milenijuma pre nove ere, najpre kod naroda Starog istoka, a onda i kod starih Grka (Matysik 1950, 29–37; Rougé 1966b, 1467–1479; Purpura 2002, 276–281; Villalba Babiloni 2018, 235–236). Smatra se da je njegov nastanak povezan sa shvatanjem da brodolom sam po sebi predstavlja božansku osudu lađe i ljudi na njoj, kojom su oni označavani kao nedostojni pomoći i pravne zaštite, pogotovo ako su u odnosu na obalsko stanovništvo bili stranci.² Porastom intenziteta i značaja daljinskog pomorskog saobraćaja i trgovine na Sredozemnom moru, taj običaj postao je smetnja i izvor nesigurnosti, ne samo zato što je otežavao posledice brodoloma nastalih usled nesrećnog slučaja nego i zato što je podsticao stanovnike priobalnih krajeva da namerno izazivaju brodolome ili čak napadaju brodove koji su plovili u blizini njihovih obala s namerom da njihov nestanak pripisu navodnom brodolomu. Štaviše, organizovanjem ili uključivanjem priobalnih zajednica u političke celine, pravo brodoloma je počelo da se shvata i kao pravo političkog činioca koji dotičnom obalom vlada. U takvim okolnostima, naponi najvećih pomorskih naroda starog veka – Feničana i Grka – da se ovaj po njih nepovoljan običaj ukine ili ograniči poprimali su oblik bilateralnih sporazuma sa tim činiocima.

Nakon što su sve sredozemne obale dospele pod vlast Rima, do izražaja je došlo nastojanje da se pitanja o sudbini stvari i ljudi pogođenih brodolomom pravno urede kako bi se zaštitili njihovi životi i imovina kao rimskih podanika, odnosno građana (Schiappoli 1938, 138–140; Matysik 1950, 38–51; Rougé 1966a, 335–343; Purpura 2002, 281–290; Villalba Babiloni 2018, 236–241).³ Pritom je kao glavno načelo isticana neotuđivost imovine zahvaćene

¹ Iz tog razloga, osim uobičajenog latinskog naziva i njegovih prevoda u čijoj se osnovi nalazi imenica „brodolom“ (eng. *right of (ship)wreck*; fra. *droit de naufrage/bris*; ita. *diritto di naufragio*; špa. *derecho del naufragio*), u nekim sredinama, naročito u srednjoj, severnoj i istočnoj Evropi, za ovaj pravni običaj koriste se nazivi koji se na srpski mogu prevesti kao „obalsko“ ili „pribrežno“ pravo (nem. *Strandrecht*; šved. *strandrätt*; polj. *prawo nadbrzeżne*; rus. *beregovoe/pribrežnoe pravo*; lat. *ius litoris*).

² To shvatanje je lako moglo da uzme maha zbog česte izloženosti priobalnih zajednica napadima pomoraca-pljačkaša. Ipak, već u tim ranim vremenima na brodolomnike je primenjivano i suprotno načelo gostoprimitstva, takođe podstaknuto verskim shvatanjima (Schiappoli 1938, 137–138).

³ Uputnice na veći broj konkretnih propisa, kao i na tekstove nekih od njih, donose Olga Marlaska Martinez (Marlasca Martínez 2005, 465–468) i Dafni Pena (Pena 2012, 243–244).

brodolomom. Njeno prisvajanje posmatrano je, zavisno od okolnosti, kao čin razbojništva ili krađe u vanrednim okolnostima, a u vezi s njim prepoznavana su i dela utaje i prevare. Promena vlasništva nije se mogla pravdati ni slučajnim nalazom jer se smatralo da stvari nisu napuštene svojevolljno (*animus derelinquendi*). Ipak, čini se da su se i u rimskom pravu povremeno pomaljali obrisi starog običaja. Tako se, na primer, stiče utisak da su sve do 3. veka nove ere rimski poreznici u nekim krajevima koristili prava koja su tamošnje predrimске državne vlasti polagale na ostatke brodoloma kako bi te ostatke plenili i potom prodavali na licitaciji u korist carske blagajne.⁴ Takođe, predviđene kazne za dela protiv imovine zahvaćene brodolomom znatno su ublažavane nakon što bi od događaja proteklo godinu dana, da bi u poznom carstvu jedna godina postala rok zastarevanja za same zahteve kojima se takva imovina potražuje. Ove pojedinosti, kao i svedočanstva iz književnosti, pokazuju da je pravo brodoloma ostalo duboko ukorenjeno u društvenim i ekonomskim okolnostima života na antičkom Sredozemlju, spremno da se u povoljnim okolnostima ponovo nametne kao važeća norma u pravnom uređivanju pomorskog saobraćaja na tom prostoru.

Takve okolnosti su nastale nakon što je tokom 5. i 6. veka zapadna polovina Rimskog carstva pala pod vlast varvarskih plemena. U narednom periodu, usled opšteg opadanja pomorske trgovine i uspona feudalizma, koji je podrazumevao političko usitnjavanje i jačanje uloge lokalnih moćnika čiji se položaj zasnivao na posedovanju zemlje, pravo brodoloma dobilo je veoma raširenu primenu, ne samo na zapadnom Sredozemlju nego i duž evropskih obala Atlantika i severnih mora i na plovnim rečnim tokovima (Matysik 1950, 52–217; Niitemaa 1955; Melikan 1990). Prerastanjem feudalizma u okosnicu političkog sistema zapadnih državnih tvorevina, pravo brodoloma je ušlo i u zvanične dokumente kao regalno pravo vlastodržaca koji su ga mogli primenjivati u sopstvenu korist – obično u prećutoj saradnji sa „privatnom inicijativom“ stanovnika priobalja, ali neretko i u konkurenciji s njima – ili ustupiti nekom svom feudalnom podložniku.⁵ Na takav razvoj nesumnjivo je uticao veliki potencijal koji je pravo brodoloma imalo kao izvor prihoda. U tom smislu, posebno je upečatljivo jedno svedočanstvo iz francuske pokrajine Bretanje, poznate po stenovitim obalama i silovitim olujama, gde je pravo brodoloma bilo duboko ukorenjeno i ljubomorno čuvano. Tu je 1235. godine, u dokumentu o sporu koji se vodio, između ostalog, i povodom toga kome

⁴ Doduše, taj zaključak nije opšteprihvaćen. Đanfranko Purpura, na primer, smatra da raspoloživa izvorna građa ne ukazuje na prihvatanje običaja povezanih sa pravom brodoloma već se tiče sporova povodom plaćanja dažbina na robu sa brodova koje bi oluja materala da neplanirano pristanu u nekoj luci gde se dažbine ubiraju (Purpura 2002, 284–285).

⁵ Tako je, prema mišljenju Rouz Melikan (Melikan 1990, 172), već do kraja vladavine Henrija II (1189) kraljevsko pravo brodoloma duž skoro cele engleske obale bilo preneto na feudalne posednike priobalnih imanja.

pripada pravo da prisvaja ostatke iz brodoloma, zabeleženo kako se jedan lokalni grof često hvalio „da ima jedan kamen dragoceniji od svakog dragog kamena, koji mu svake godine vredi 100.000 solida, pri čemu je mislio na stenu o koju se razbijaju lađe“ (La Borderie, 1892, 102, sve citate iz izvora preveo N. P.).⁶

Privlačnost običaja prisvajanja stvari iz brodoloma u srednjem veku snažno odražava i obnova njegovog prisustva na istočnom Sredozemlju, gde je rimske državnopravne tradicije nastavilo Vizantijsko carstvo (Laiou 2001, 180–187; Penna 2012, 241–253; videti i Matysik 1950, 57–59, 85–86; Nicol 1989, 191–192, 199–200, 214). U sklopu tih tradicija, negovano je i rimsko shvatanje neotuđivosti imovine u slučaju brodoloma, pa je tako, na primer, vizantijsko-ruskim ugovorima iz 911. i 944/5. godine izričito propisano da Rusi neće nanositi štetu vizantijskim lađama koje pretrpe brodolom – što je očigledno bila dotadašnja praksa – nego će im pomagati. Međutim, u ugovoru iz 911. pominje se da je takva praksa postojala i sa vizantijske strane. U stvari, iako su odredbe rimskog prava o postupanju u slučaju brodoloma ostale na snazi, obalske zajednice u Vizantiji se očigledno nisu libile da koriste mogućnosti za sticanje materijalne dobiti koje su im ti slučajevi pružali. Možda upravo time treba tumačiti pojavljivanje u ranovizantijskoj zbirci pomorskih propisa, poznatoj kao Rodoski pomorski zakonik, odredaba kojima se utvrđuju srazmerno bogate nagrade za pomoć u spasavanju ostataka brodoloma – od desetine do polovine vrednosti spasenih stvari, zavisno od stepena složenosti spasilačkog poduhvata (Laiou 2001, 180).⁷ Štaviše, odredbe te vrste često se kasnije sreću u oblastima nekadašnjeg Zapadnog rimskog carstva u kojima su se u najvećoj meri održale rimske pravne tradicije, a mestimično, sve do početka 13. veka, i vizantijska vlast – primeri su počev od 12. veka zabeleženi u zbirkama pomorskog prava, gradskim statutima ili pravnoj praksi italijanskih gradova poput Pize, Đenove, Venecije, Tranija i Ankone, ali i zajednica na istočnoj obali Jadranskog mora, kao što su Dubrovnik, Korčula, Mljet, Zadar, Split i drugi (Ashburner 1909, cclxxxviii–ccxciii; Matysik 1950, 132–134).⁸ Ipak, žitelji

⁶ Opšta zapažanja o pravu brodoloma u srednjovekovnoj Bretanji iznosi Džudit Everard (Everard 2000, 213–215).

⁷ Grčki tekst i engleski prevod sa komentarom odredaba donosi Volter Ešberner (Ashburner 1909, 37–38, 117–119), koji raspravlja i o pitanjima naziva, vremena i načina nastanka ove zbirke (isto, lx–cxiv). Na noviju literaturu upućuje Dafni Pena (Penna 2012, 245).

⁸ Tako je u najstarijem delu statuta grada i ostrva Korčule, koji po tradiciji potiče iz 1214. godine, utvrđena naknada u iznosu od četvrtine vrednosti spasenih stvari. Kao rani praktični primer može se navesti brodolom jedne mletačke lađe kod Dubrovnika 1168. godine, kada je naknada Dubrovčanima za pomoć u spasavanju dela tovara iznosila trećinu vrednosti spasenih stvari (Matysik 1950, 187–188). Treba

vizantijskih priobalnih krajeva su očigledno i dalje često birali da, umesto da pruže zakonom propisanu i podsticanu pomoć, pribegnu nezakonitoj, ali mnogo unosnijoj pljački. Do vremena kada je car Andronik I (1183–1185) rešio da preduzme odlučne i surove mere za suzbijanje te pojave, u dvorskim krugovima je navodno već vladalo uverenje da je „to zlo neizlečivo i sasvim nepromenjivo“, jer brojni ukazi koje su sa tim ciljem izdali prethodni carevi nisu imali nikakvog učinka, „kao da su moćni talasi ovog zla sprali sa njih carsko crveno mastilo“ ili kao da su carski pisari „pisali na vodi“ (Choniates 1975, 326).

Andronikove mere mogle su imati veze sa činjenicom da je do tog vremena suzbijanje „neizlečivog zla“ postalo i značajno međunarodno pitanje, pošto je najunosniji, ako ne i najveći deo pomorskog saobraćaja u vizantijskim vodama prešao u ruke stranaca, u prvom redu italijanskih trgovaca iz Pize, Đenove i Venecije (Laiou 2001, 183–184; Penna 2012, 108–109, 149, 156, 247–259). Dok su za vizantijske podanike važile odredbe rimskog prava koje su jemčile nepovredivost imovine brodolomnika, prema strancima je, prema svemu sudeći, i u Vizantiji zaživelo shvatanje da je prisvajanje ostataka brodoloma regalno pravo. Raspolažući tim pravom, car je onda mogao i da ga ograniči ili ukine u odnosu na pojedine strane zajednice, pa su tako odredbe u tom smislu dospеле u brojne dokumente vizantijskih careva o trgovačkim povlasticama za takve zajednice, poput onih za Pizance iz 1111, za Đenovljane iz 1169. i 1192. i za Mlečane iz 1219, 1268, 1277. i 1285. godine.⁹ Prelaz između statusa podanika i stranca u ovom pogledu možda najbolje prikazuje slučaj Dubrovnika. Vraćajući se 1192. pod vizantijsku vrhovnu vlast, Dubrovčani su od Andronikovog naslednika Isaka II dobili dozvolu da „posle brodoloma mogu ići da povrate [svoju imovinu]“ (Resti 1893, 65–66; Bogišić, Jireček 1904, LXIII), što je podrazumevalo zaštitu imovine zahvaćene brodolomom u okvirima vizantijskog pravnog sistema. Međutim, nakon što su početkom 13. veka, u jeku duboke krize Vizantijskog carstva, prešli pod mletačku vrhovnu vlast, Dubrovčani su na vizantijskom prostoru postali stranci. Shodno tome, kada im je 1243. godine Mihailo II Anđeo, pripadnik ogranka vizantijske carske porodice koji je stvorio zasebnu državu sa središtem u oblasti Epira,

primetiti da se u nekim od pomenutih mesta radilo o nagradama mornarima za spasavanje tereta sa sopstvene lađe i raspodeli vrednosti predmeta nepoznatog ili neprijateljskog porekla nađenih u moru ili na obali.

⁹ Mlečani su bili prisutni na vizantijskim tržištima mnogo ranije, ali moguće je da su po pitanju prava brodoloma, s obzirom na davnašnju formalnu potčinjenost Venecije Vizantijskom carstvu, dugo tretirani kao vizantijski podanici (Laiou 2001, 181). S druge strane, na rano pojavljivanje odredaba o brodolomu u povlasticama za Pizance i Đenovljane mogla je uticati i predistorija pomorskih sukoba između njih i Vizantije (Penna 2012, 241–242).

zajemčio da u slučaju da pretrpe brodolom u njegovoj zemlji spasenu imovinu „neće izgubiti“,¹⁰ to je bila odluka vladara da strancima vrati stvari koje bi inače u datim okolnostima pripale njemu.

Dok je u Vizantiji primena prava brodoloma u praksi potiskivala važeće rimsko pravno nasleđe koje joj se protivilo, na Zapadu je tekao suprotan proces. Tamo su zajednice koje su bile orijentisane na plovidbu rano počele da pokazuju težnju ka ograničavanju prava brodoloma sklapanjem bilateralnih sporazuma sa vlastodržcima koji su ga sprovodili. U tome su uživale i podršku crkve, koja je taj običaj smatrala nepravednim i nehrišćanskim, pozivajući umesto toga na ukazivanje pomoći unesrećenim istovercima (Schiappoli 1938, 142–143).¹¹ Neće biti sasvim slučajno da najraniji poznati primer uspeha tih nastojanja ponovo potiče iz Italije – 836. godine vizantijski namesnik u oblasti Napulja, Amalfija i Sorrenta, nastupajući zajedno s lokalnim crkvenim dostojanstvenicima, sklopio je sporazum sa susednim langobardskim vojvodom Sikardom koji je, između ostalog, obećao da će u slučaju da se na njegovom području razbije lađa iz tih gradova „stvari koje se u njoj nađu biti vraćene onima čije su bile i čije jesu, dok će ljudi biti vraćeni u svoju zemlju zdravi i nepovređeni“ (Bluhme 1868, 220). Bolji uslovi za ograničavanje prava brodoloma na Zapadu počeli su da se stiču od 11. veka, kada su se jačanje autoriteta crkve na čelu s rimskim papstvom i povratak interesovanja za proučavanje i primenu rimskog prava poklopili sa velikim uzletom daljinske pomorske trgovine. S tim u vezi, često se ističe kako je na Trećem lateranskom saboru zapadne crkve, koji je 1179. godine sazvaio papa Aleksandar III, odlučeno da „oni koji hrišćane-brodolomnike – kojima su prema pravilu vere dužni da pruže pomoć – iz proklete gramzivosti liše njihovih stvari, ako oduzeto ne vrate, treba da budu podvrgnuti izopštenju“ (prema: Schiappoli 1938, 144–145), ali slične odluke u kojima se motivi hrišćanske etike povezuju s načelom nepovredivosti imovine brodolomnika iz rimskog prava sreću se često u crkvenim proglasima i pre i posle tog datuma (Schiappoli 1938, 145–149).

Jasna i dosledna crkvena osuda prava brodoloma, doneta na najvišem nivou, svakako je podsticala zajednice okrenute pomorskoj i rečnoj trgovini da traže njegovo ukidanje ili ograničavanje u zemljama gde su plovili i poslovali. U tome su ponovo prednjačili pomenuti italijanski primorski gradovi. Počev

¹⁰ Najnovije izdanje dokumenta, koji je ranije drugačije datiran, donosi Rudolf Štefec (Štefec 2014, 338–343, 366).

¹¹ S druge strane, takve solidarnosti nisu smatrani dostojnim inoverci (muslimani), kao ni pirati, koji su, bez obzira na veroispovest, načelno smatrani neprijateljima hrišćanstva.

od 983. godine, a naročito od kraja 11. veka, Venecija je od rimsko-nemačkih careva, kao vrhovnih gospodara rečnih plovnih puteva u severnoj Italiji, dobijala dokumente o povlasticama kojima je, između ostalog, zabranjivano nanošenje štete njenim građanima koji bi pretrpeli brodolom. Osim toga, Mlečani su tokom 12. i 13. veka takve odredbe uspeli da uvrste ne samo u sporazume sa vizantijskim carevima nego i sa raznim drugim činiocima na istočnom Sredozemlju, poput država koje su na tom prostoru osnovali zapadni krstaši, kraljeva Jermenije, pa i muslimanskih vlastodržaca, koji su takođe usvojili shvatanje da prisvajanje ostataka brodoloma predstavlja regalno pravo (Matysik 1950, 87–95; Giannone 1959, 288–290; Lane 1973, 6; Laiou 2001, 180–187). Na isti način delovali su Piza, Đenova i pomorska središta duž francuskih i španskih obala, zahvaljujući kojima je suzbijanje prava brodoloma zahvatilo i prostor zapadnog Sredozemlja. Pritom, njegovo ukidanje je neretko bilo recipročno, to jest obostrano (Matysik 1950, 123–128) – među takve spadaju sporazumi Pize sa Rimom (1174), muslimanskim vladarem Balearskih ostrva (1184) i Zadrom (1188), kao i sporazum između aragonskog kralja i egipatskog sultana iz 1292. godine (Ashtor 1983, 20). Najzad, od 13. veka u borbu protiv prava brodoloma snažno su se uključile gradske samouprave duž morskih i rečnih obala sa prostora Nemačke, od kojih će mnoge kasnije postati članice udruženja poznatog kao Hanza. Njihovim delovanjem učinjeni su značajni koraci u ograničavanju tog običaja na Baltiku, Severnom moru i britanskim ostrvima (Matysik 1950, 97–122; Niitemaa 1955).

Ipak, uprkos naporima koje su protiv njega ulagali crkva i sve uticajniji trgovački krugovi, pravo brodoloma se i na Zapadu pokazalo kao veoma otporno. Osim materijalnih razloga, tome je doprinosila okolnost da je svrstavanjem među regalna prava primena tog običaja, naročito prema strancima, prerasla u jedan od simbola suverene vlasti. Tako je, na primer, čak i nemački grad Hamburg, koji je kao jedan od osnivača Hanze čestim intervencijama kod papa i rimsko-nemačkih careva nastojao da suzbije primenu prava brodoloma od svetovnih i crkvenih veleposednika u priobalju Severnog mora i reke Elbe, insistirao na njegovom važenju duž obala pod svojom vlašću (Rohmann 2019, 209–213, 220). Vagajući između prekora crkve i potrebe da se izađe u susret trgovcima i, s druge strane, prihoda i statusa koje je primena prava brodoloma donosila, razni vladari su, zavisno od lokalnih tradicija, ličnih sklonosti i, naročito, svoje vladarske ideologije, dolazili do različitih rešenja. Fridrih II Hoenštaufen, rimsko-nemački car (1220–1250) i kralj Sicilije (1198–1250), koji se u svom vladarskom delovanju nadahnjivao rimskom carskom idejom, potpuno je pod pretnjom smrtne kazne zabranio primenu prava brodoloma u svom sredozemnom kraljevstvu, izuzev prema piratskim i neprijateljskim brodovima (Giannone 1959, 292–293; Mignone 2019, 28–30). Međutim, nakon što je francuski kraljević Karlo Anžuski, izdanak sredine u kojoj su

feudalna pravna shvatanja bila snažnije ukorenjena, preoteo sicilijansko kraljevstvo od Fridrihových naslednika, stari običaj je obnovljen kao vladarsko pravo na prisvajanje svega što bi ostalo nepokupljeno nakon isteka nerazumno kratkog roka od tri dana posle brodoloma – u tom obliku pravo brodoloma je 1270. godine primenjeno čak i prema brodovlju angažovanom u krstaškom pohodu čiji je predvodnik bio Karlov rođeni brat, francuski kralj Luj IH (Giannone 1959, 293–296). Različiti pristupi mogu se pratiti i u Engleskoj – dok se pod kraljem Henrijem II (1154–1189) pravo brodoloma moglo koristiti ako sa broda nije bilo preživelih, njegov sin Ričard I (1189–1199) dopustio je da imovinu iz brodoloma mogu potraživati i zakoniti naslednici vlasnika, ali se potom Ričardov bratanac Henri III (1216–1272) ipak vratio dedinom tumačenju, propisujući da pravo brodoloma stupa na snagu ako sa broda nije preživio ni čovek ni životinja ili, kako je kasnije precizirano, ni pas ni mačka ni petao (Matysik 1950, 150–154; Niitemaa 1955, 58–59). Usled tih protivrečnosti, pravo brodoloma nastavilo je da živi i nakon okončanja srednjovekovne epohe evropske istorije. U 16. veku, dok su pape i dalje uz pretnju izopštenjem osuđivale „nepravedni običaj“ (Schiappoli 1938, 149–157), na dvoru francuskog kralja Anrija II (1547–1559) još se govorilo da „ono što je izbačeno na obalu po pravu svih naroda pripada vladarima koji vladaju tim obalama“ (prema: Verzijl 1972, 84). U stvari, pravo brodoloma nestalo je tek postepeno tokom 17. i 18. veka, kada su se evropske države jedna po jedna konačno odrekle njegove primene prema svim činiocima, kako domaćim tako i stranim (S. Matysik 1950, 217–233; Verzijl 1972, 85–86).

2. PODACI O PRAVU BRODOLOMA U SREDNJOVEKOVNOJ SRBIJI

Pravo brodoloma je očigledno predstavljalo veoma duboko ukorenjenu i dugotrajnu pojavu koja je ostavila brojne i raznovrsne tragove širom Evrope i sredozemnog basena. Nekoliko takvih tragova tiče se i njenog prisustva na prostoru srednjovekovne Srbije. Ipak, iako su relevantni podaci odavno objavljeni u zbirkama izvorne građe, pa i primećeni u brojnim naučnim radovima, njihova historiografska obrada svela se na uzgredne napomene o pojedinačnim pomenima prava brodoloma i slučajevima njegove primene, bez pokušaja da se oni prikupe i obrade kao svedočanstva o jednoj jedinstvenoj pojavi u istoriji srednjovekovne Srbije i njenog prava.¹²

¹² Kao karakteristični primeri mogu se izdvojiti potpun izostanak prava brodoloma u sintezi *Istorija srpskog prava u nemanjićskoj državi* Teodora Taranovskog (1931, 1935) i njegovi uzgredni pomeni bez ikakve šire kontekstualizacije u *Leksikonu srpskog srednjeg veka* (Čirković, Mihaljičić 1999, 174, 806).

Najraniji zabeleženi – i ujedno najbolje dokumentovani – slučaj primene prava brodoloma u srednjovekovnoj Srbiji osnosi se na nesreću koju je, po svoj prilici 1308. ili početkom 1309. godine, pretrpela jedna mletačka galija, verovatno negde u Bokokotorskom zalivu ili neposredno ispred njega, na prostoru primorske oblasti Zete koja se još od poslednjih decenija 12. veka nalazila u sastavu srpske države pod vladarima iz dinastije Nemanjića. Glavno svedočanstvo o tom događaju pruža pismo koje je 10. maja 1309. mletački dužd Pjetro Gradenigo naslovio srpskom kralju Stefanu Urošu Milutinu (1282–1321) (Ljubić 1868, 239; Valentini 1967, 8–9). Dužd je najpre saopštio da je od pripadnika plemićkih rodova Kontareno i Barbo, vlasnika stradalog broda¹³, saznao da je kralj, postupajući prema molbi koju mu je dužd ranije uputio, preduzeo mere da se vrate „dobra spasena iz brodoloma“, to jest da je po svojim izaslanicima naložio „episkopu Svetog Mihaila, kod kojeg su se nalazile stvari i roba spaseni iz pomenutog brodoloma“, da ih vrati izaslaniku oštećenih Mlečana. Prema dužddevim rečima, mletački izaslanik se potom, uz naročito zalaganje „svetlog gospodina sina vašeg“, sporazumeo s „rečenim episkopom“ – to je zapravo bio starešina Zetske episkopije autokefalne srpske pravoslavne arhiepiskopije sa glavnim sedištem u manastiru Svetog Mihaila na Prevlaci, jugozapadno od grada Kotora¹⁴ – da se umesto povraćaja izvrši nadoknada u visini 4.000 mletačkih groša za sve spasene stvari. Međutim, nakon što je na tom mestu zastao da izrazi zahvalnost srpskom vladaru na preduzetim merama, dužd ga je u nastavku upoznao sa nepovoljnim obrtom koji je usledio. Episkop je na ime nadoknade mletačkom predstavniku predao živu stoku čija je vrednost procenjena na 1200 groša, ali se prilikom prodaje za nju jedva dobilo 700 perpera srpskog novca kovanog u rudniku Brskovo, „koji je mnogo manje vrednosti nego što su naši mletački groši“.¹⁵ Naglašavajući da su time „naši Mlečani“ pretrpeli nemalu štetu, dužd je najzad, da im se ne bi „iz nepravednih razloga šteta na štetu dodavala“, zamolio srpskog vladara da se postara da ceo preostali iznos nadoknade

¹³ U to vreme, u venecijanskoj daljinskoj pomorskoj trgovini još su korišćene privatne galije koje su za svoje potrebe gradile i opremale pojedine porodice ili trgovačka društva, ali već od 1329. godine odlukom mletačkih vlasti korišćeni su državni brodovi čije su usluge iznajmljivane zainteresovanim trgovcima na licitaciji (Lane 1973, 129–131).

¹⁴ Manastir i njegovo vlastelinstvo, poznato kao Svetomiholjska metohija, često su bili predmet istraživanja (Stjepčević 1930, 325–335; Božić 1957, 83–121; Janković 1985, 164–169).

¹⁵ Upravo iz 1309. godine potiče jedan podatak prema kojem je odnos mletačkog srebrnjaka-groša prema odgovarajućem novčiću kralja Milutina na neutralnom ugarskom tržištu iznosio 1:1,125 (Ivanišević 2001, 41).

bude isplaćen izaslaniku oštećenih Mlečana Oliveriju Kupu u mletačkim grošima ili u stvarima koje po pravednoj proceni vrede odgovarajući iznos u toj valuti.

Prema napomeni zabeleženoj uz sačuvani prepis ovog pisma, istog dana je sastavljeno pismo slične sadržine za „svetlog i veličanstvenog gospodina sina preuzvišenog gospodina kralja Uroša“, to jest Milutinovog sina Stefana, budućeg srpskog kralja Stefana Dečanskog (1321–1331) – on je 1309. godine upravljao primorskim oblastima srpske države kao očev namesnik i njegovo učešće u postizanju sporazuma o nadoknadi štete već je istaknuto u pismu upućenom Milutinu. Osim toga, sa istim datumom sačuvan je i tekst duždevog pisma trećem značajnom političkom činiocu na prostoru gde se brodolom odigrao – vlastima Kotora, tada samoupravne komune pod vrhovnom vlašću srpskog kralja (Sindik 1950).¹⁶ Osim što precizira da se brodolom dogodio u oblasti Kotora (*super Catarum*), to pismo na gotovo istovetan način izlaže zaplete u vezi sa nadoknadom štete od zetskog episkopa i poziva Kotorane da se zauzmu da izaslanik Kupo dobije ostatak nadoknade u mletačkim grošima ili stvarima odgovarajuće vrednosti „kako rečeni naši podanici, koji su rečenim događajem veoma oštećeni, ne bi radi toga trpeli i dodatnu štetu“ (Ljubić 1868, 239–240; Valentini 1968, 9–10).

Jedan pozniji podatak ipak svedoči da mletački zahtevi tada nisu povoljno rešeni. U julu 1318. godine tadašnji dužd Đovani Soranco iskoristio je boravak Milutinovog izaslanika u Veneciji kako bi mu podneo memorandum o štetama koje su mletački podanici pretrpeli „u kraljevstvu rečenog gospodina kralja“ (Ljubić 1868, 299; Valentini 1968, 17–18). Već na prvom mestu naveden je na slučaj galijske Kontarena i Barba „natovarene trgovačkom robom i žitom, koja se još pre dužeg vremena usled nepogode nasukala na kopno, a da pritom nije razbijena, kod luke i distrikta Kotora¹⁷, koji pripadaju državi tog gospodina kralja, da bi je potom u potpunosti opljačkali Kotorani, podanici istog gospodina kralja“. U memorandumu je istaknuto da je pljačkom pričinjena šteta od preko 8.000 perpera te da je izaslanik oštećenih

¹⁶ Pada u oči da je dužd pismo naslovio na „konzule Kotora“. Kolegijum konzula kao zvaničnika sa ulogom sudija i komunalnih pravobranilaca zabeležen je u Kotoru u 12. veku, ali se nakon toga oni više ne pominju, a njihovu funkciju preuzimaju sudije (Gogić 2018, 94–96, 263–264). S obzirom na to, čini se da je u duždevom pismu izraz najverovatnije iskorišćen kao opšti naziv za sudskog funkcionera.

¹⁷ Upotreba predloga „kod“ (*apud*) kao da odražava nedoumicu povodom toga da li se mesto brodoloma nalazilo u granicama kotorskog distrikta. Pritom se nije moralo raditi o nedostatku podataka o tačnom mestu brodoloma već o nejasnom pravnom statusu tog mesta jer je kotorska komuna smatrala prostor koji je zauzimala Svetomiholjska metohija delom svog distrikta (Božić 1957, 92–95; Antonović 2003, 199–209).

Oliverio Kupo postigao sporazum prema kojem je šteta „preko troškova (ultra expensas)“ utvrđena na 4.000 mletačkih groša. Od toga mu je odmah dato 800 perpera u stoci, ali mu je više od 200 ukrao njegov pratilac, dok mu je ostatak otet pre nego što je napustio kraljevstvo. Usled toga, zaključio je dužd, njegovi podanici su još od tada ostali teško oštećeni, pa je pozvao srpskog vladara da, kao što je obećao, nadoknadi štetu „kako bi se sačuvali ljubav i bratstvo između gospodina kralja i njegovih i gospodina dužda i njegovih podanika, jer gospodin dužd ne može da im uskrati njihovo pravo“.

Nakon ovog mletačkog podneska više nema vesti koje bi se mogle povezati sa slučajem galije Kontarena i Barba, tako da njegov epilog ostaje nepoznat. Ipak, iskazana spremnost srpskog vladara da ublaži posledice primene prava brodoloma, čak i ako je u konkretnom slučaju bila samo deklarativna, pa i neiskrena, pretočena je tokom narednih nekoliko decenija u više navrata u pozitivne pravne propise. Prvi takav primer je povelja kojom je 25. marta 1326. godine Milutinov sin Stefan, tada već u ulozi vrhovnog srpskog vladara, uredio pitanja zaštite i nadoknade šteta za trgovce iz susednog Dubrovnika kao najznačajnijoj skupini stranih poslovnih ljudi koji su delovali na prostoru Srbije (Porčić 2007, 20–22; 2017, 199–200). Pošto se najpre pozabavio štetama na kopnu, Stefan se osvrnuo i na pomorski saobraćaj: „Ako im se negde desi da im se lađa razbije na moru pri zemlji kraljevstva mi, neka za onom lađom ne poseže niko od vlastele kraljevstva mi, ni od velikih ni od malih. Ako im se onde načini nekakva šteta, neka im plate okolna sela ili grad koji je tu. Ako li im ne plate, neka im kraljevstvo mi plati iz moje riznice.“ Pritom, u sankciji istog dokumenta, za koju se izričito navodi da važi i za štete nanete lađama, propisano je da prekršioi „prime gnev i nakazanije od kraljevstva mi i da plate kraljevstvu mi 500 perpera“.

U vreme kada im je Stefan Dečanski izdao ovu povelju Dubrovčani su priznavali mletačku vrhovnu vlast, pa bi se moglo pomisliti da su njene odredbe važile i za Mlečane. Ipak, kada je petnaestak godina kasnije uz srpsku obalu stradala još jedna mletačka lađa, vlasti iz Venecije su se radi nadoknade štete ponovo morale obratiti srpskom vladaru, Stefanovom sinu Stefanu Dušanu (1331–1355). Ovoga puta nije sačuvano pismo mletačkog dužda već odgovor srpskog kralja.¹⁸ Dušan je najpre stavio do znanja „da je o brodolomima koji se dogode u lukama naše oblasti u našem kraljevskom pravu i u našem rodu (in nostra propagine) utvrđeno da svako i sve od dobara, to jest, robe iz rečenih brodoloma nužno pripada našoj kraljevskoj osobi“, ali je odmah dodao da se toga prema duždu i Veneciji neće pridržavati, „kao što

¹⁸ Pismo je napisano „u našem kraljevskom dvoru 22. maja“. Godina nije navedena, niti se može pouzdano utvrditi. Raspoloživi prepis potiče iz 1341. godine, ali čini se da je pismo moralo nastati ranije, verovatno 1340. (Mitrović, Kisić Božić 2018, 14–15; Porčić, Isailović 2019, 226–228).

slično bez sumnje očekujemo i od vaše dostojnosti“. Shodno tome, zatražio je od dužda da mu pošalje ljude od poverenja kojima će „bez odlaganja nadoknaditi odgovarajući račun za ono što je počinjeno prilikom brodoloma koji se nedavno dogodio u našoj oblasti i za odnete stvari“.

Odricanje srpskih vladara od prava brodoloma prema oba glavna pomorska „suseda“ – Veneciji i njoj potčinjenom Dubrovniku – konačno je pravno objedinjeno 20. septembra 1349. godine. Tog dana je Stefan Dušan, tada već sa titulom cara, nakon pregovora sa trojicom dubrovačkih i jednim mletačkim izaslanikom izdao svoju „veliku“ povelju Dubrovčanima (Ječmenica 2012, 38–43; Porčić 2017, 249–253), koja se u sklopu njegove šire zakonodavne aktivnosti može posmatrati i kao svojevrsna kodifikacija pravnih normi koje su postojale u srpsko-dubrovačkim odnosima. Nastupajući i u ime svog maloletnog sina i prestolonaslednika kralja Uroša, srpski car između ostalog objavljuje: „Ako se razbije lađa mletačka ili dubrovačka, što uteče u zemlju carstva mi i kraljevu neka se ne uzme ništa – neka je slobodno.“ Mogući podsticaj da se ta odredba uvrsti u veliku povelju otkriva jedna stavka iz istog dana zaključenog sporazuma o isplati carevih zaostalih dugovanja prema Dubrovčanima: „I još im je carstvo mi dužno za lađu koja se u Zeti razbila, pa je uzela gospođa carica, 1600 mletačkih perpera“ (Ječmenica 2012, 49–50; Porčić 2017, 254–255). Mada bliže okolnosti tog slučaja nisu poznate, pominjanje brodoloma i odštete, u sprezi s činjenicom da je Dušanova supruga carica Jelena zaista dobila od supruga određena prava i posede u zetskom primorju (Ćirković 1970, 75), nesumnjivo ukazuju na još jedan slučaj primene prava brodoloma.¹⁹

Zajedno sa ostatkom dispozicije Dušanove velike povelje iz 1349, odredba o brodolomu ponovljena je u praktično neizmenjenom obliku u potvrdi dubrovačkih povlastica koju je izdao njegov naslednik car Uroš 25. aprila 1357. godine (Černova 2013, 80–87; Porčić 2017, 274–277).²⁰ Međutim, već naredne godine politički i pravni kontekst u kojem su ovi dokumenti nastali

¹⁹ Nasuprot tome, nije izvesno da li pod pravo brodoloma treba podvesti i jedan slučaj koji je pred srpskim carem prilikom pregovora 1349. godine pokrenuo mletački izaslanik. Reč je o „šteti“ koju je „jednom Mlečaninu na nekoj lađi (in quadam navi) u oblasti Valone“ naneo Jelenin brat i Dušanov namesnik u priobalju južne Albanije despot Jovan Komnin Asen. Iako se u literaturi često nailazi na tvrdnju da se radilo o primeni prava brodoloma (Solovyev 1934, 180–187; Božilov 1985, 180; Porčić 2017, 61), tekst izvora ne pruža jasne nagoveštaje u tom pravcu, pa je sasvim moguće da je ta šteta, na ime koje je u proleće 1350. godine Dušanov izaslanik vlastima u Veneciji isplatio 1120 perpera odštete, nastala i usled nekog drugog vida sumnjive ili neopravdane zaplene (Ljubić 1872, 176, 178).

²⁰ Jedine razlike su u izostavljanju kraljevske titule, koja 1357. godine više nije bila aktuelna, i u promeni reda reči u završnom delu odredbe.

ozbiljno je narušen pošto je Venecija, posle poraza u ratu s Ugarskom, bila primorana da se odrekne svih svojih poseda na istočnoj jadranskoj obali, uključujući i Dubrovnik. S druge strane, još pre nego što se vladarska loza Nemanjića ugasila Uroševom smrću krajem 1371. godine, Srpsko carstvo je zahvatio proces raspadanja na veći broj praktično nezavisnih političkih celina pod vlašću oblasnih gospodara. Ipak, i u tim izmenjenim okolnostima glavni osnov za uređivanje odnosa između Dubrovnika i novih vlastodržaca na srpskom političkom prostoru ostala je Dušanova velika povelja, što je pružilo snažan podsticaj da odredbe o pravu brodoloma uđu i u potonje dokumente kojima su ti odnosi uređivani. Najraniji primeri takvih odredaba javljaju se u dokumentima pripadnika porodice Balšić, koja je zagospodarila znatnim delovima jadranskog priobalja nekadašnje nemanjićke države u Zeti i Albaniji. U povelji izdatoj 24. aprila 1385. godine, tadašnji predvodnik porodice Balša II propisao je da u slučaju brodoloma dubrovačke lađe „u mojoj zemlji, nikome nije dozvoljeno da nešto uzme ili zadrži“, pri čemu je prekršiocima ove i drugih odredaba iz dokumenta zaprećeno kaznom od 500 perpera i pravnim statusom izdajnika (Rudić 2012, 102–103). Ubrzo potom, 27. januara 1386. godine, njegov sinovac i naslednik Đurađ II izrazio je isto načelo sa više pojedinosti: „Ako se negde desi da se razbije vaša lađa na moru ili na reci u mojoj zemlji, neka za tom lađom niko ne poseže od moje vlastele, ni od velikih ni od malih, nego neka su slobodni ljudi i imovina što se može izvaditi iz mora. Ako li im neko nešto uzme, ja ću platiti od moje riznice“ (Premović 2016, 146–148).

Već u januaru 1387. godine odredbe o pravu brodoloma našle su se i u poveljama koje su Dubrovčanima izdali najmoćniji srpski oblasni gospodar knez Lazar i njegov sused, zet i podložnik Vuk Branković (Mladenović 2003, 191–200; Šuica, Subotin–Golubović 2010, 100–104). Uobičajeni izričito kao potvrde, to jest obnove odgovarajućih propisa iz nemanjićkog vremena, ti primeri su posebno zanimljivi jer se tiču vlastodržaca čiji su se posedi nalazili daleko od morske obale, što bi moglo da znači da je uključivanje odredaba o pravu brodoloma bilo samo odraz visokog uvažavanja nemanjićkog pravnog nasleđa i težnje ka njegovom oponašanju čak i kada za to nije bilo praktičnog opravdanja. Ipak, knez Lazar je u to vreme imao osnova da pretenduje i na neku vrstu opipljivog vrhovnog autoriteta nad srpskim primorjem jer je Đurađ II Balšić – baš kao i Vuk Branković – bio oženjen jednom njegovom kćerkom. Iz tog razloga, odredbe o pravu brodoloma u Lazarevom i Vukovom dokumentu sročene su donekle različito – dok knez kaže: „Ako se razbije lađa dubrovačka u primorju, u vladaniju gospodstva mi, onaj zakon koji je

važio o tome kod ranije gospode i kod cara Stefana taj zakon da važi i sada“, u Vukovoj ispravi umesto „u vladaniju gospodstva mi“ stoji „za ono što uteče u moju zemlju“.²¹

Iste odredbe ponovljene su u poveljama koje su u decembru 1405. godine Dubrovčanima izdali naslednici kneza Lazara i Vuka Brankovića – Lazarev sin Stefan, koji je u međuvremenu poneo titulu despota (Mladenović 2007, 43–51; Veselinović 2011, 155–161), i Vukova udovica Mara, Stefanova sestra, sa trojicom svojih sinova.²² Mada u to vreme ni jedni ni drugi nisu imali nekog opipljivog političkog prisustva u primorju, dok su im međusobni odnosi bili neprijateljski, formulacije iz 1387. godine praktično su ostale nepromenjene, izuzev što su među „ranijom gospodom“, uz cara Dušana, sada poimenično navedeni i pokojni utemeljivači moći dveju porodica. Ipak, događaji koji će uslediti dovešće do toga da odredba o pravu brodoloma najzad ponovo dobije praktičan smisao. Najpre je između Lazarevića i Brankovića postignuto izmirenje prema kojem je despot Stefan uzeo svog sinovca Đurđa Brankovića za najbližeg saradnika i naslednika na čelu Srpske despotovine, da bi zatim poslednji gospodar oblasti Balšića Balša III na samrti predao svoje posede u primorju despotu Stefanu. Na taj način, kada su Dubrovčani u decembru 1428. godine zatražili od Đurđa Brankovića da im u svojstvu novog vladara Srpske despotovine potvrdi ranije povlastice, ponovo je postojala jedinstvena srpska država koja je obuhvatala i deo jadranske obale. To je omogućilo Đurđu ne samo da ponovi odredbu o pravu brodoloma nego i da precizira da je reč o brodolomima koji bi se dogodili „u oblasti gospodstva mi“ (Miklosich 1858, 352–355; Stojanović 1929, 11–21). U tom istom obliku, ova odredba je uvršćena i u potvrdu povlastica koju je Đurađ izdao Dubrovčanima 17. septembra 1445. godine (Miklosich 1858, 433–437; Stojanović 1929, 11–21). Bio je to ujedno i poslednji pomen prava brodoloma u dokumentima vladara srednjovekovne Srbije pre njenog nestanka pod osvajačkim naletom Osmanskog carstva.

²¹ Dok se u rešenju iz Vukove povelje praktično prepisuje odgovarajući izraz iz Velike povelje cara Dušana, Lazarevo opredeljivanje za izraz „vladanije“, koji Nemanjići nisu upotrebljavali, kao da ipak pre ima cilj da se označi neka konkretna pravno-politička situacija nego da se prosto simbolično podražavaju nemanjićki uzori. Posebno o prirodi Lazarevog „vladanija“ u primorju i njegovom odnosu sa Đurđem Balšićem raspravlja Miloš Blagojević (1985, 97–114). Na druga mišljenja o tom pitanju upućuje Srđan Rudić (2021, 74). Uporednu analizu ovih dokumenata sa stanovišta hijerarhijskog odnosa između dvojice vlastodržaca nudi Marko Šuica (2010, 217–232).

²² Za povelju Brankovića još su referentna starija izdanja (Miklosich 1858, 269–272; Stojanović 1929, 151–154).

U međuvremenu, u odnosima srpskih vladara sa Venecijom, iz kojih je potekla većina najranijih svedočanstava o pravu brodoloma u srpskoj sredini, posle 1357. godine ta pojava se više ne može jasno uočiti. Naravno, Mlečani su nastavili da plove Jadranskim morem i nakon što su 1358. potisnuti sa njegove istočne obale, pa je u novembru 1385. godine zabeleženo da su uputili svog plemića Frančeska Kornara kao ambasadora „vlastima (regimina) Sklavonije“ sa zadatkom da „izdejtstvuje povraćaj robe i stvari sa jedne koke (vrsta lađe – prim. aut.) koja je nedavno doživela brodolom u onim krajevima“ (Ljubić 1874, 225).²³ Pošto su Mlečani Sklavonijom nazivali sve slovenskim življem naseljene oblasti u zaleđu istočne jadranske obale (Dinić 1978, 34–35; Zett 1998, 215–219), ne može se sa sigurnošću tvrditi da se radilo o nekim od „vlasti“ sa prostora nekadašnjeg Srpskog carstva, utoliko pre što je u to vreme fragmentacijom na osamostaljene lokalne činioce bilo zahvaćeno i jadransko priobalje Ugarske, u kojoj je 1382. godine umro moćni kralj Lajoš I. Uostalom, Mlečani su iskoristili takvu situaciju da započnu obnovu svojih pozicija na istočnoj obali Jadrana, u okviru koje će do 1420. godine pod njihovu vlast dospeti veliki deo Dalmacije, ali i zetskog priobalja, u kojem su ubrzo došli u neposredan dodir sa vladarima Srpske despotovine. Ipak, iako su ti dodiri doveli do zaključivanja nekoliko sporazuma i ugovora, pravo brodoloma u njima nije pomenuto.

Među „vlastima Sklavonije“ kojima je Venecija nameravala da se obrati povodom brodoloma iz 1385. godine mogao se nalaziti i tadašnji vladar Bosne Tvrtko I (1353–1391). Pošto je u prvoj polovini 14. veka započela širenje ka jugu, Bosna je u poslednjim godinama Tvrtkove vladavine kontrolisala delove jadranske obale u Dalmaciji i Boki kotorskoj. Takođe, Tvrtko je 1377. uzeo titulu kralja Srba i Bosne, počevši da se predstavlja kao baštinik i nastavljač nemanjićkih tradicija (Čirković 1964b, 343–357). Uprkos tome, u poveljama koje su on i potonji bosanski vladari izdavali Dubrovčanima nisu preuzete iz nasleđa srpsko-dubrovačkih odnosa odredbe o pravu brodoloma. Takvih odredaba nema ni u poveljama koje su Dubrovčanima izdavali bosanski oblasni gospodari koji su već od kraja 14. veka sve samostalnije vladali velikim delovima bosanske države. S obzirom na to, posebno je zanimljivo da se najpozniji u ovom istraživanju pronađeni primer primene prava brodoloma odnosi upravo na njih, utoliko pre što je obrnuta i uobičajena raspodela uloga prema kojoj su pomorski činioци poput Venecije i Dubrovnika tražili ukidanje tog prava od gospodara oblasti u jadranskom priobalju i zaleđu. Naime, u martu 1457. godine izaslanik bosanskog velikaša hercega Stefana Vukčića

²³ Istovremeno, dvojici plemića je povereno da prime i popišu robu koja bude vraćena, dok je kapetanima ratnih brodova naređeno da se postaraju o prevozu vraćenih stvari u Veneciju.

Kosače preneo je vlastima u Veneciji žalbu svog gospodara na postupke njihovih predstavnika u Dalmaciji nakon što se jedna lađa u hercegovoju službi sa posadom sastavljenom od njegovih i mletačkih podanika nasukala na morskou hrid u oblasti Splita (Ljubić 1891, 104–105). Pošto je lađa bila prazna, mornari su sa nje pokupili opremu i prebacili se barkom na ostrvo Hvar, računajući da će tamo biti bezbedni. Međutim, najpre im je mletački knez Hvara oduzeo opremu i prodao je za svoj račun, da bi zatim mletački knez Splita poslao ljude koji su rastavili nasukanu lađu i njenu građu odneli knezu. Iako je herceg Stefan naglasio da se ne žali toliko zbog lađe, „jer to je mala stvar“, već zbog „sramoćenja i nipodaštavanja“ svog gospodskog statusa, vlasti u Veneciji su odgovorile da će kneževu Splita i Hvara ukoriti i naložiti im da nadoknade vrednost svega što su uzeli iz brodoloma.

3. BRODOLOM KAO PRAVNO PITANJE U SREDNJOVEKOVNOJ SRBIJI

Uprkos tome što najraniji u ovom istraživanju pronađeni podaci o prisustvu prava brodoloma u srednjovekovnoj Srbiji potiču s početka 14. veka, sasvim je izvesno da je taj običaj bio poznat i primenjivan znatno ranije. Na to pre svega upućuje poruka kralja Dušana mletačkom duždu da je pravo na imovinu spasenu iz brodoloma utvrđeno „u našem rodu“ kao deo vladarskih prava (*nostris regalibus iuris ac in nostra propagine constitutum esse*). Taj iskaz očigledno podrazumeva dugo trajanje i duboku ukorenjenost ovog običaja, ali i postojanje jednog trenutka u kojem su srpski vladari uzeli pravo brodoloma za sebe, bilo njegovim „uvozom“ u srpsku državu ili, što je daleko verovatnije, „prisvajanjem“ običaja koji je u njenim priobalnim krajevima već postojao. Kada je tačno taj trenutak nastupio, nije moguće utvrditi, mada je skoro izvesno da se to desilo pre slučaja brodoloma galije Kontarena i Barba iz 1308/9. godine, budući da su se Mlečani tom prilikom za povraćaj oduzetih stvari neposredno obratili tadašnjem srpskom vladaru kralju Milutinu, dok se u postupku povraćaja koji je usledio jasno može pratiti delovanje mehanizama vladarske vlasti, kako preko izaslanika upućenih s dvora tako i preko Milutinovog sina Stefana u ulozi stalnog vladarevog namesnika u dotičnoj oblasti. U svakom slučaju, regalna priroda prava brodoloma nedvosmisleno dolazi do izražaja već u povelji Stefana Dečanskog iz 1326. godine, u kojoj vladar najpre zabranjuje da stvari iz brodoloma „pri zemlji kraljevstva mi“ prisvaja neko „od vlastele kraljevstva mi, ni od velikih ni od malih“, a zatim propisuje i kazne i predviđa nadoknadu iz svoje blagajne.

Regalna priroda prava brodoloma nije dolazila u pitanje ni kasnije, što deluje sasvim razumljivo kada je reč o vladarima Srpske despotovine, ali može biti neobično za razdoblje neposredno nakon raspada države Nemanjića,

kada su ulogu vrhovne vlasti preuzeli oblasni gospodari nevladarskih titula i ranga. Kod Balšića se, na primer, ponavlja stav izražen u povelji Stefana Dečanskog da mimo volje nosioca najviše vlasti pravo brodoloma ne može primenjivati „niko“ (1385), to jest „niko od vlastele, ni od velikih ni od malih“ (1386), i da je nadoknada šteta koje bi stranci po tom osnovu pretrpeli njegova odgovornost. U slučaju kneza Lazara se čak može reći da regalna priroda prava brodoloma teži izdizanju na nivo teorijskog načela, s obzirom na, ako ne sasvim teorijsku, onda u najboljem slučaju posrednu prirodu Lazareve vlasti na prostoru gde je to pravo bilo praktično primenjivo. Na prvi pogled može delovati da takve pretenzije nema jedino Vuk Branković jer se on vrlo precizno obavezuje samo na povraćaj one imovine koja bi iz brodoloma u primorju „utekla“ u njegovu zemlju. Međutim, ako se iz te formulacije uopšte može iščitati neki jasan pravni stav²⁴, onda je to možda shvatanje o vrhovnom pravu vlastodržca na raspolaganje imovinom naročitog pravnog statusa koja se zatekne u granicama njegove vlasti, čak i ako se događaj kojim je ta imovina stekla naročit status dogodio izvan tih granica. U stvari, kada se sve sabere, očigledno snažno prisustvo shvatanja o regalnoj prirodi prava brodoloma u tim za njega neobičnim, pa i nepovoljnim okolnostima u najmanju ruku jasno pokazuje da je ono svojim povezivanjem sa vladarima iz dinastije Nemanjića postalo neizostavan deo slike suverenog vlastodržca, čijem su podražavanju njihovi epigoni iz reda oblasnih gospodara svesrdno težili.

Uporedo sa shvatanjem o regalnoj prirodi prava brodoloma, podaci o njegovom prisustvu u srednjovekovnoj Srbiji nedvosmisleno potvrđuju i pojavu njegovog prenošenja na neposredne posednike obala na kojima bi ostaci brodoloma završili, kao što je to bio slučaj na feudalnim shvatanjima prožetom Zapadu. Nakon brodoloma iz 1308/9. godine stvari su prisvojili titulari obale na koju su one izbačene – zetski episkop i, kako su oštećeni Mlečani kasnije tvrdili, „Kotorani“, to jest građani kotorske komune.²⁵ Isto tako, u slučaju brodoloma „u Zeti“, čije su posledice razrešavane 1349. godine, stvari je prisvojila carica Jelena, kao nosilac prava i poseda na tom prostoru. U oba navrata se stiče utisak da su ti činioци imali svaku nameru da zadrže prisvojene stvari i da u tome ne bi imali nikakvih smetnji od vladara da se nisu pojavili zahtevi prvobitnih vlasnika za povraćajem.²⁶ Uostalom, same

²⁴ Naime, ceo izraz „što uteče u moju zemlju“ deluje kao da je neposredno preuzet iz Velike povelje cara Dušana.

²⁵ O pravima koja je kotorska komuna polagala na zemljište Svetomiholjske metohije, na čijoj se obali brodolom očigledno dogodio, videti nap. 14 i 17.

²⁶ U slučaju iz 1308/9. godine čak se može zaključiti da „povraćaj“ (*restitutio*) koji su Mlečani tražili više nije bio ni moguć jer je u potonjim pregovorima nuđena samo nadoknada. Verovatno se radilo o tome da je tovar žita sa lađe – koja je, kako se

zabrane „vlasteli velikoj i maloj“ koje su izricane u odredbama o ukidanju prava brodoloma pod Nemanjićima i Balšićima kao da ukazuju na to da su u okolnostima kada je to pravo primenjivano na uobičajen način njegovi neposredni vršioci (i uživaoci) neretko bili upravo pripadnici te društvene skupine.²⁷

Pravo brodoloma bilo je, dakle, u srednjovekovnoj Srbiji regalno pravo koje se moglo ustupati vladarevim podanicima čiji su posedi ispunjavali prirodne preduslove za njegovu primenu. Međutim, kao što se vidi iz predočenih podataka, ali i iz uporednih primera širom Evrope i Sredozemlja, njegova primena se mogla i ukinuti, odnosno ograničiti. O njegovom ukidanju prema sopstvenim podanicima, koje je na Zapadu neretko predstavljalo prvi korak u viševjekovnom procesu postepenog odustajanja od njegove primene, dok se u Vizantiji podrazumevalo kao deo rimskog pravnog nasleđa, u Srbiji nema nikakvih vesti. Umesto toga, raspoloživa izvorna svedočanstva tiču se isključivo dodira sa dva strana činioca – Venecijom i Dubrovnikom – koji su spadali u onu skupinu zajednica okrenutih pomorskoj trgovini čiji su interesi bili glavni pokretači procesa suzbijanja prava brodoloma širom kontinenta. Ipak, iako ograničena na strance i pomorce²⁸, ta svedočanstva omogućavaju da se uoči i bar donekle rasvetli primena dva osnovna pristupa – jednokratnog i opšteg sporazumnog – dok za postojanje trećeg, zakonodavnog, koji je posvedočen u više država tog doba, nema izvorne potvrde.

Za jednokratni pristup, to jest postizanje sporazuma o povraćaju ili nadoknadi oduzete imovine u pojedinačnom slučaju, srazmerno bogato dokumentovan primer je brodolom galije Kontarena i Barba iz 1308/9. godine. Pošto u to vreme očigledno nije postojao nekakav opšti sporazum o pravu brodoloma između srpske i mletačke strane (u suprotnom, Mlečani bi ga u svojim podnescima svakako pomenuli), ovde i nije bila reč o ograničavanju ili suzbijanju tog prava nego o činu suverene vladarske milosti

ispostavilo, izbačena na obalu bez oštećenja trupa – srazmerno brzo potrošen ili na drugi način „obrađen“ tako da ga je bilo teško ponovo prikupiti.

²⁷ S tim u vezi može se skrenuti pažnja i na ponašanje predstavnika mletačke vlasti na Hvaru i u Splitu prema nasukanoj lađi i pomorcima u službi hercega Stefana – prvi je na teritoriji koja mu je poverena u suštini primenio pravo brodoloma prema brodskoj posadi, a drugi prema ostacima broda koji se, koliko se može utvrditi, nasukao unutar granica splitskog distrikta.

²⁸ S obzirom na to da je srpska srednjovekovna država obuhvatala (u promenljivoj meri) i obale plovnih reka i jezera, primetna je oskudica podataka o primeni prava brodoloma na vodenim površinama te vrste – jedino Đurađ II Balšić pominje mogućnost da se lađa razbije „na reci u mojoj zemlji“, nesumnjivo zbog toga što je bio gospodar oblasti oko reke Bojane, koja je svojim kratkim ali plovnim tokom spajala Jadransko more sa oblašću grada Skadra.

kojim se u datom slučaju iz nekog višeg interesa mimo tog prava izlazilo u susret molbi oštećene strane. Pritom, sudeći prema toku i epilogu celog slučaja – o kojima, doduše, raspoloživi podaci potiču isključivo sa mletačke strane – čini se da taj interes nije bio naročito snažan. Naime, iako izvor kaže da je srpski kralj naložio (*mandavit*) povraćaj uzetih stvari, uslovi tog povraćaja postali su predmet posebnih pregovora, a potom i sporazuma između izaslanika oštećenih Mlečana Oliverija Kupa i zetskog episkopa kao neposrednog izvršioca prava brodoloma. Prema tom sporazumu, Kupo je pristao da se od štete nadoknadi tek (možda) nešto više od polovine, to jest 4.000 groša, iako se kaže da je ta šteta naneta „pljačkom i otimačinom (derobacione et spoliacione)“.²⁹ Štaviše, on je pristao da odmah primi samo manji deo nadoknade (30%), i to u stoci, nakon čega se najpre suočio s činjenicom da je ta stoka na tržištu donela skoro dvostruko manje novca nego što je procenjeno, a onda je ostao i bez te zarade usled krađe i otimačine – sve to uprkos nalogu srpskog vladara i neposrednom zalaganju vladarevog sina da se izvrši povraćaj.

Osim samog postupka, u ovom neuspešnom i čak pomalo farsičnom pokušaju ublažavanja posledica primene prava brodoloma mogu se izdvojiti još tri momenta od opštijeg značaja. Prvi je upadljivo isticanje u mletačkim molbama za povraćaj oduzetih stvari motiva „dodavanja štete na štetu“, koji je predstavljao jedan od najrasprostranjenijih argumenata kritike prava brodoloma kao „nepravdnog običaja“ koji dodatno unesrećuje već unesrećene. Drugo, u opisu sporazuma o nadoknadi štete koji je zabeležen 1318. godine, za utvrđenu sumu od 4.000 groša kaže se da je to iznos „preko/mimo troškova (ultra expensas)“, što otvara pitanje da li je razlika između ukupne vrednosti uzetih stvari i utvrđene sume za nadoknadu možda obračunata – u celini ili delimično – kao trošak na ime nagrade za one koji pomognu u spasavanju stvari iz brodoloma, koja je uspostavljena u vizantijskom pravu. Mada izvorni tekst ne pruža dovoljno osnova za takav zaključak, već je pomenuto da su odredbe o takvim nagradama bile široko rasprostranjene na Jadranu u to doba.³⁰ Najzad, naročitu pažnju privlače završne reči o ovom slučaju u mletačkom memorandumu iz 1318. godine. Tu se, nakon još jednog poziva srpskom vladaru da izvrši obećanu nadoknadu, dodaje da bi to bilo neophodno za očuvanje „ljubavi i bratstva“ između podanika dveju strana jer, u suprotnom, dužd neće moći svojim oštećenim podanicima da „uskрати njihovo pravo“. To je, u stvari, bila lepo sročena pretnja primenom represalija, još jednog „nepravdnog“ srednjovekovnog

²⁹ Ukupna šteta po tom osnovu – dakle, ne od samog brodoloma – procenjena je na 8.000 „ili više“ perpera, što iznosi oko 7.100 „ili više“ groša.

³⁰ Videti kod nap. 8.

pravnog običaja prema kojem su zajednica ili pojedinci koji bi pretrpeli štetu od pripadnika neke druge zajednice imali pravo da tu štetu namire plenidbom imovine svakog pripadnika te zajednice koji im dođe pod ruku (Ćirković, Mihaljčić 1999, 249; Porčić 2008). Iako nisu olako korišćene zbog opšte nesigurnosti koju su unosile u trgovinske tokove i opasnosti od eskalacije u ozbiljnije sukobe, represalije su bile moćno sredstvo za primoravanje na nadoknadu štete. Kao takve, one su imale zapaženu ulogu i u suzbijanju prava brodoloma na prostoru Evrope i Sredozemlja, pa se njihovo pominjanje u ovom primeru potpuno uklapa u taj obrazac.³¹

Primer galije Kontarena i Barba posebno dobro pokazuje nedostatke jednokratnog pristupa. U suštini, njegova delotvornost je potpuno zavisila od dobre volje i sposobnosti vladara da se u datom slučaju u korist stranaca odrekne jednog svog, iz njegovog ugla gledanja, sasvim legalnog i legitimnog regalnog prava koje je, štaviše, obično bilo legalno i legitimno ustupljeno nekom njegovom podaniku. Mnogo veću sigurnost ulivalo je uređivanje tog pitanja opštevažecim i dugoročnim sporazumima. Mada je ponekad pravo brodoloma bilo jedini predmet sporazuma i ugovornog dokumenta koji je iz njega proishodio, daleko češće su odredbe o tom pitanju uvršćivane u sporazume šire sadržine. U pogledu same sadržine odredaba, raspon mogućih rešenja kretao se od prostog jemstva lične i imovinske bezbednosti brodolomnika, to jest zabranjivanja da im se nanosi šteta, preko uspostavljanja mehanizama za nadoknadu šteta koje bi ipak bile nanete, do utvrđivanja kazni za one koji bi odredbe prekršili ili pak nagrada za one koji bi pomogli u spasavanju stvari.

U srpskoj praksi, sadržinski je najizdašniji već prvi slučaj kada se jedna takva odredba javlja – povelja Stefana Dečanskog Dubrovčanima iz 1326. godine. U njoj je zabrana „vlasteli velikoj i malojoj“ da „posežu“ za razbijenim dubrovačkim lađama najpre propraćena nametanjem obaveze najbližim selima ili gradu da nadoknade pričinjenu štetu prema načelu koje je u srednjovekovnoj Srbiji bilo poznato kao priselica (Blagojević 1971, 165—166, 175–188), a u slučaju da to ne urodi plodom, i obavezivanjem samog vladara da izvrši nadoknadu iz svoje riznice. Uz to, mada se podrazumevalo da će se vladar, ako bude morao da nadoknadu izvrši iz svoje riznice, nakon toga postarati da u svoju korist naplati štetu od sela, grada ili neposrednih vinovnika, poveljom su predviđene

³¹ Čini se da bi bilo osnovano pretpostaviti da su upravo zbog pretnje represalijama Mlečani u memorandumu 1318. kao glavne vinovnike pljačke galije Kontarena i Barba označili Kotorane, iako su 1309. godine, nakon što se događaj zbio, tvrdili da se opljačkane stvari nalaze kod zetskog episkopa. Naime, Kotorani su zbog svojih srazmerno obimnih i razgranatih trgovačkih poslova bili neuporedivo pogodnija meta za primenu tog mehanizma nego zetski episkop i njegovi podložnici.

i dodatne kazne za prekršioce – 500 perpera i vladareva nemilost iskazana izrazom „gnev i nakazanije“.³² U stvari, s obzirom na to da je odredba o pravu brodoloma u Velikoj povelji Stefana Dušana iz 1349. godine daleko sažetija i svedena na zabranu uzimanja stvari i potvrdu postojećeg imovinskog prava („neka se ne uzme ništa – neka je slobodno“), čini se izvesnim da se pod „zakonom“ o brodolomu na koji će se počev od 1387. godine pozivati sve povelje Lazarevića i Brankovića, opisujući ga kao „zakon koji je važio o tome kod ranije gospode i kod cara Stefana“, podrazumevalo upravo rešenje zabeleženo u povelji Stefana Dečanskog. Na to bi ukazivale i odredbe o brodolomu u poveljama Balšića – ona iz 1385. svodi se, kao i Dušanova, na zabranu uzimanja stvari, ali se u onoj iz 1386. godine ponavlja (delom čak doslovno) sadržina odredbe koju je 60 godina ranije izdao Dečanski, izuzev što je iz nje izostavljen deo o primeni priselice. Uostalom, i slučaj brodoloma na obali Zete čije je ostatke prisvojila carica Jelena, kao jedini raspoloživi konkretan primer iz prakse, očigledno je rešen u skladu sa tim „zakonom“ – doduše, „car Stefan“ najverovatnije nije primenio priselicu ni propisane kazne protiv svoje supruge i njenih poseda, ali se obavezao Dubrovčanima da će im, očigledno iz svoje riznice, isplatiti nadoknadu od 1600 „perpera mletačkih“.

Pre nego što je Dušan 1349. izričito naveo da se odredba o brodolomu odnosi na mletačke i dubrovačke brodove, to regalno pravo srpskog vladara već je bilo ukinuto u odnosu na Mlečane njegovim pismom iz oko 1340. godine. Taj slučaj je dobar primer pretvaranja nečega što je prema svemu sudeći započelo kao pokušaj da se izdejstvuje nadoknada štete pretrpljene u jednom konkretnom brodolomu, poput onog iz 1309. godine, u trajno ukidanje prava brodoloma prema jednoj stranoj zajednici. Pri tom je posebno je zanimljiv način na koji je ovo učinjeno – srpski vladar je najpre mletačkom duždu jasno stavio do znanja da u svojoj zemlji poseduje suvereno pravo brodoloma, da bi zatim jednostavno saopštio da prema Mlečanima to pravo neće primenjivati, ponudivši takođe da „bez odlaganja“ nadoknadi štetu nanetu u tekućem slučaju. Time je ceo čin izmešten iz verskog i moralno-etičkog diskursa o „nepravdom običaju“ kojim se „dodaje šteta na štetu“ i jasno obeležen kao izraz suverene vladarske volje. Štaviše, srpski vladar je samouvereno izrazio očekivanje da će se i mletački dužd ponašati na isti način. Osim što pruža jedini u ovom istraživanju uočeni primer težnje srpskih činilaca da se u uređivanje prava brodoloma uvede načelo reciprociteta, ovaj istup najmoćnijeg srpskog kralja (i budućeg cara) pokazuje u kojoj je meri pravo brodoloma doživljavano kao „gospodska stvar“ kojom vlastodršci slobodno raspoložu i koju po potrebi koriste da jedan drugom učine čast.

³² Značenje tog izraza razmatrali su Taranovski (1931, 37–38) i Vladimir Mošin (Mošin 1954, 30–32).

Upravo u tom kontekstu postaje jasnija i reakcija hercega Stefana Vukčića Kosače, koji se 1457. godine žalio vlastima u Veneciji na primenu prava brodoloma protiv svoje lađe od mletačkih kneževa Hvara i Splita „ne zbog te lađe, jer je to mala stvar i nije vredna toga“, već zbog toga što su ga time osramotili i omalovažili, ne ponašajući se prema njemu kao prema gospodinu.³³

4. ZAKLJUČAK

Drevni pravni običaj poznat kao pravo brodoloma može se pratiti u srednjovekovnoj Srbiji od početka 14. do sredine 15. veka. Raspoloživi izvorni podaci pokazuju da je on, kao i u mnogim drugim državama na prostoru tadašnje Evrope i Sredozemlja, predstavljao jedno od vladarskih prava, koje je vladar mogao primenjivati u korist svoje riznice ili prepustiti onim svojim podložnicima čiji su posedi ispunjavali prirodne preduslove za njegovu primenu. S druge strane, u srpskoj sredini je došla do snažnog izražaja i opšta težnja da se taj „nepravedni običaj“ suzbije, podstaknuta uticajem verskih i moralnih načela, rimskog prava i, naročito, potrebe da se stvore što povoljniji uslovi za sve unosniju i značajniju trgovinsku razmenu. U srpskom slučaju, jedini vidljivi nosioci te težnje su strani činioци aktivni u pomorskom saobraćaju i trgovini duž jadranskih obala srpske države – Venecija i Dubrovnik. U dodiru s njima, srpski kraljevi i carevi iz dinastije Nemanjića razradili su pravne mehanizme kojima je primena ovog običaja prema brodovima pomenutih zajednica formalno ukinuta, pri čemu se ponovo mogu uočiti mnoga obeležja koja su bila svojstvena tom procesu u širem kontinentalnom kontekstu. Jednom uspostavljeni, ti mehanizmi su ostali na snazi i kada su ulogu najviše vlasti na srpskom političkom prostoru preuzeli oblasni gospodari, pa i kasnije, u vreme srpskih despota. S obzirom na to, pravo brodoloma se može posmatrati kao još jedna dugotrajna pojava koja svedoči o sudelovanju srednjovekovne Srbije u širim istorijskim pojavama i procesima tog razdoblja, ali i o osobenim načinima na koje se to sudelovanje ispoljavalo, što ga preporučuje kao vrednu temu za dalja istraživanja.

³³ O ovom slučaju u kontekstu hercegovih odnosa s Venecijom piše Sima Ćirković (1964a, 230).

IZVORI

- [1] Ashburner, Walter. 1909. *Νόμος Ροδίων Ναυτικός. The Rhodian Sea-Law*. Oxford: Clarendon Press.
- [2] Bluhme, Fridericus. 1868. *Monumenta Germaniae historica. Leges IV. Leges Langobardorum*. Hannoverae: Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi.
- [3] Bogišić, Valtazar, Constantinus Jireček. 1904. *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*. Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium.
- [4] Choniates, Nicetas. 1975. *Nicetae Choniatae Historia. Pars Prior: Praefationem et textum continens*, ed. Jan Louis van Dieten. Berlin: De Gruyter.
- [5] Choniatēs, Nicetas. 1984. *O City of Byzantium, Annal of Niketas Choniatēs*. trans. H. J. Magoulias. Detroit: Wayne State University Press.
- [6] Černova, Marija Aleksandrovna. 2013. Hrisovul cara Stefana Uroša Dubrovčanam. *Stari srpski arhiv* 12: 79–90.
- [7] Ječmenica, Dejan. 2012. Hrisovulja cara Stefana Dušana Dubrovčanima sa dva prateća akta. *Stari srpski arhiv* 11: 33–58.
- [8] La Borderie, Arthur de. 1892. Nouveau recueil d'actes inédits des ducs de Bretagne et de leur gouvernement (XIIIe et XIVe siècles). *Bulletin et mémoires de la Société archéologique du département d'Ille-et-Vilaine* 21: 91–193.
- [9] Ljubić, Sime. 1868. 1872. 1874. 1891. *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, knj. I, III, IV, X. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- [10] Miklosich, Franz von. 1858. *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Viennae: apud Guilelmum Braumüller.
- [11] Mitrović, Katarina, Milica Kisić Božić. 2018. Pismo kralja Stefana Dušana mletačkom duždu Frančesku Dandolu. *Stari srpski arhiv* 17: 9–22.
- [12] Mladenović, Aleksandar. 2003. *Povelje kneza Lazara*. Beograd: Čigoja.
- [13] Mladenović, Aleksandar. 2007. *Povelje i pisma despota Stefana*. Beograd: Čigoja.
- [14] Porčić, Nebojša, Neven Isailović. 2019. *Dokumenti vladara srednjovekovne Srbije i Bosne u venecijanskim zbirkama*. Beograd: Arhiv Srbije.
- [15] Porčić, Nebojša. 2007. Povelja kralja Stefana Dečanskog Dubrovčanima. *Stari srpski arhiv* 6: 19–34.

- [16] Porčić, Nebojša. 2017. *Dokumenti srpskih srednjovekovnih vladara u dubrovačkim zbirkama. Doba Nemanjića*. Beograd: Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti.
- [17] Premović, Marijan. 2016. Povelja Đurđa II Stracimirovića Balšića Dubrovčanima. *Stari srpski arhiv* 15: 143–155.
- [18] Resti, Junius. 1893. *Chronica ragusina Junii Restii item Joannis Gundulæ*, ed. Speratus Nodilo. Zagrabiae: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium.
- [19] Rudić, Srđan. 2012. Povelja duke dračkog Balše II Dubrovčanima. *Stari srpski arhiv* 11: 101–106.
- [20] Stefec, Rudolf S. 2014. Beiträge zur Urkundentätigkeit epirotischer Herrscher in den Jahren 1205–1318. *Nea Rhome. Rivista di ricerche bizantinistiche* 2: 249–370.
- [21] Stojanović, Ljubomir. 1929. *Stare srpske povelje i pisma* I–1. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- [22] Šuica, Marko, Tatjana Subotin-Golubović. 2010. Povelja Vuka Brankovića Dubrovniku. *Stari srpski arhiv* 9: 99–109.
- [23] Valentini, Giuseppe. 1967. *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV*. Tomus 1. Panormi: Centro internazionale di studi albanesi.
- [24] Veselinović, Andrija. 2011. Povelja despota Stefana Lazarevića Dubrovčanima. *Stari srpski arhiv* 10: 151–164.

LITERATURA

- [1] Antonović, Miloš. 2003. *Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i XV veku*. Beograd: Istorijski institut.
- [2] Ashtor, Eliyahu. 1983. *Levant Trade in the Later Middle Ages*. Princeton: Princeton University Press.
- [3] Blagojević, Miloš. 1971. Obrok i priselica. *Istorijski časopis* 18: 165–188.
- [4] Blagojević, Miloš. 1/1985. „Vladanije“ kneza Lazara u Primorju. *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu* 15: 97–114.
- [5] Božić, Ivan. 1957. Selo Bogdašići u srednjem veku. *Istorijski časopis* 7: 83–121.
- [6] Božilov, Ivan. 1985. *Familiata na Asenevci (1186–1460)*. *Genealogija i prosopografija*. Sofija: Bŭlgarska Akademiya na Naukite.

- [7] Ćirković, Sima, Rade Mihaljčić. 1999. *Leksikon srpskog srednjeg veka*. Beograd: Knowledge.
- [8] Ćirković, Sima. 1964a. *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba*. Beograd: Naučno delo.
- [9] Ćirković, Sima. 1/1964b. Sugubi venac (prilog istoriji kraljevstva u Bosni). *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu* 8: 343–370.
- [10] Ćirković, Sima. 1970. Zeta u državi Nemanjića. *Istorija Crne Gore II/1*. Titograd: Redakcija za istoriju Crne Gore.
- [11] Dinić, Mihailo. 1978. O nazivima srednjovekovne srpske države: Sklavonija, Srbija, Raška. 33–43. *Srpske zemlje u srednjem veku: istorijsko-geografske studije*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- [12] Everard, Judith A. 2000. *Brittany and the Angevins. Province and Empire 1158–1203*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [13] Giannone, Pietro. 1959. Ricerche e documenti sul ius naufragii nell'Italia Meridionale al tempo dei primi sovrani angioini. 283–306. *Studi in onore di Riccardo Filangieri*, Vol. 1. Napoli: L'arte tipografica.
- [14] Gogić, Miljan. 2018. *Političko i društveno uređenje Kotora u drugoj polovini XII i XIII vijeku*. Neobjavljeni rukopis doktorske disertacije. Beograd: Filozofski fakultet.
- [15] Ivanišević, Vujadin. 2001. *Novčarstvo srednjovekovne Srbije*. Beograd: Stubovi kulture.
- [16] Janković, Marija. 1985. *Episkopije i mitropolije srpske crkve u srednjem veku*. Beograd: Istorijski institut u Beogradu – Narodna knjiga.
- [17] Laiou, Angeliki E. 2001. Byzantine Trade with Christians and Muslims and the Crusades. 157–192. *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, ed. Angeliki E. Laiou, Roy Parviz Mottahedeh. Washington D.C.: Dumbarton Oaks 2001.
- [18] Lane, Frederic Chapin. 1973. *Venice. A Maritime Republic*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- [19] Marlasca Martínez, Olga. 2005. Prohibición de apropiarse de los despojos de un naufragio: diferentes etapas históricas. *Ivs Fvgit* 12: 463–480.
- [20] Matysik, Stanisław. 1950. *Prawo nadbrzeżne (ius naufragii): studium z historii prawa morskiego*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- [21] Melikan, Rose. 1990. Shippers, Salvors, and Sovereigns: Competing Interests in the Medieval Law of Shipwreck. *Journal of Legal History* 11: 163–182.

- [22] Mignone, Alfonso. 4/2019. La costituzione navigia di Federico II. L'abolizione dello ius naufragii. *Acqua marina* 16: 24–31.
- [23] Mošin, Vladimir. 1954. Sankcija u vizantijskoj i u južnoslavenskoj diplomaciji. *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku* 1: 27–51.
- [24] Nicol, Donald. 1989. *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*. New York: Cambridge University Press.
- [25] Niitemaa, Vilho. 1955. *Das Strandrecht in Nordeuropa im Mittelalter*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- [26] Penna, Dafni. 2012. *The Byzantine Imperial Acts to Venice, Pisa and Genoa, 10th–12th Centuries. A Comparative Legal Study*. Den Haag: Eleven International Publishing.
- [27] Porčić, Nebojša. 2008. Slučaj Ursa Perkluzu. *Istorijski časopis* 56: 371–387.
- [28] Purpura, Gianfranco. 2002. Ius naufragii, sylai e lex Rhodia. Genesi delle consuetudini marittime mediterranee. *Annali dell'Università di Palermo* 47: 275–292.
- [29] Rohmann, Gregor. 2019. The Making of Connectivity: How Hamburg Tried to Gain Control over the Elbe (13th–16th Centuries). 207–243. *Merchants, Pirates, and Smugglers: Criminalization, Economics, and the Transformation of the Maritime World (1200–1600)*, ed. Thomas Heebøll-Holm, Philipp Höhn, Gregor Rohmann. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- [30] Rougé, Jean. 1966a. *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'empire romain*. Paris: S.E.V.P.E.N.
- [31] Rougé, Jean. 1966b. Le droit de naufrage et ses limitations en Méditerranée avant l'établissement de la domination à Rome. 1467–1479. *Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à André Piganiol*, Vol. III, éd. Raymond Chevalier. Paris: S.E.V.P.E.N.
- [32] Rudić, Srđan. 2021. *Balšići – gospodari Zete*. Beograd: Centar za napredne srednjovekovne studije.
- [33] Schiappoli, Domenico. 1938. Il „Ius naufragii“ secondo il diritto della chiesa. *Rivista del diritto della navigazione* 4: 137–157.
- [34] Sindik, Ilija. 1950. *Komunalno uređenje Kotora: od druge polovine 12. do početka 15. stoleća*. Beograd: Srpska akademija nauka – Naučna knjiga.
- [35] Soloviev, Alexandre. 1934. Un beau-frère du tsar Douchan. *Revue internationale des études balkaniques* 1: 180–187.

- [36] Stjepčević, Ivo. 1930. Prevlaka. *Bogoslovska misao* 18: 318–389.
- [37] Šuica, Marko. 2010. Odnos kneza Lazara i Vuka Brankovića u svetlu dubrovačkih isprava iz 1387. godine. *Stari srpski arhiv* 9: 217–232.
- [38] Taranovski, Teodor. 1931. *Istorija srpskog prava u nemanjičkoj državi* II. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- [39] Verzijl, Jan Hendrik Willem. 1972. *International Law in Historical Perspective IV. Stateless Domain*. Leyden: Sijthoff.
- [40] Villalba Babiloni, Teresa Encarnacion. 2018. Delitos marítimos cometidos tras un naufragio y su responsabilidad penal derivada. 235–241. *PHICARIA. VI Encuentros Internacionales del Mediterráneo. Navegar el Mediterráneo*, ed. María Milagrosa Ros-Sala. Mazarrón: Universidad Popular de Mazarrón.
- [41] Zett, Robert. 1998. Über der Namen Slavonien. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 32: 215–219.

Nebojša PORČIĆ, PhD

Associate Professor, University of Belgrade Faculty of Philosophy, Serbia

THE RIGHT OF SHIPWRECK IN MEDIEVAL SERBIA

Summary

The paper represents the first attempt to specifically and comprehensively explore the right of shipwreck (*ius naufragii*) in medieval Serbia. In the opening section, the wider comparative context is established through an overview of the presence of this legal custom in Europe and the Mediterranean during the ancient and medieval periods. This is followed by a discussion of the available information on its presence in Serbia, which spans the period from the early 14th to the mid-15th century and includes examples both of its exercise and of regulations by which it was abolished in regard to communities focused on maritime trade – Venice and Dubrovnik. The final section is dedicated to the examination of its status as a regal right of Serbian medieval rulers and the circumstances and mechanisms of its abolition regarding Venetian and Dubrovnik ships.

Key words: *Right of shipwreck (ius naufragii). – Middle Ages. – Serbia. – Dubrovnik. – Venice.*

Article history:

Received: 31. 1. 2022.

Accepted: 9. 3. 2022.